

Borthaiser Nóra

**Performing New Cosmoses: Environmental Matters
and Disability Issues in Disney's Animations between
1990 and 2010**

*[Új kozmoszok alakulnak: környezeti problémák és a
fogyatékkal kapcsolatos kérdések kezelése az 1990
és 2010 között megjelent Disney animációkban]*

AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szeged
2012

Doktori disszertációmban a bináris rendszerek szubverzióját vizsgálom a Disney rajzfilmekben a megváltozott környezet és testrepresentációk kontextusában. A vizsgált időkeret a Disney Reneszánsz és a Disney és a Pixar stúdiók egyesülése közti időszak, valamint az egyesülést követő évek (1990-2010). Három okból vizsgálom a stúdió 1990 és 2010 közti húsz évének munkásságát. Először is, az időintervallum kezdete egybeesik azzal, amit a szakirodalom Disney Reneszánsznak hív: az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek legvégéig elenyésző számban jelennek meg amerikai animált gyerekfilmek, amit a Disney stúdió kilencvenes évekbeli műfajhoz való visszatérése változtat meg. A Disney Reneszánsz rajzfilmjei azonban ugyanazokkal a nosztalgikus-anachronisztikus motívumokkal készülnek (pl. a varázslat nélkülözhetetlen szerepe), mint a stúdió 1930 és 1950 között készített animációi. Másodsorban, a disszertációmban vizsgált húsz évbe esik a – mostmár a Disney leányvállalataként funkcionáló, de az anyacégre hatalmas befolyással bíró – Pixar Animation Studios megjelenése és befutása is. A Pixar stúdió animációi nem csak vizuális

performativitásuk, hanem tematikus nyíltságuk miatt is formabontóak. Harmadszor, a két évtizednyi időszak elegendő arra is, hogy a két központi témát (kortárs környezeti problémák és a fogyatékoság reprezentálása) érintő változások mélységükben is bemutatathatóak legyenek.

A tanulmány kiindulási pontja az a diszkrepancia, ami a Disney rajzfilmek vizualitása, illetve tartalma, valamint a kilencvenes évekre jellemző posztmodern társadalmi kontextus között feszül, és amit független amerikai animációs stúdiók praktikusabban tudnak kezelni. A független stúdiók sikere, illetve az anachronisztikus hangvétel további tarthatatlansága lépéshelyzetbe kényszeríti a konzervatív Disney-t. Célom a dolgozatban azt megvizsgálni, hogy hogyan és milyen mértékben tudja a stúdió a szubverzivitást a normatív Disney narratívákba beépíteni. Kettő témában figyelem meg az ilyen jellegű változásokat: a természet (makrokozmosz), illetve a test (mikrokozmosz) változó koncepcióiban és reprezentációiban.

A kutatási téma előzménye az a Disney gyakorlat, amivel a stúdió a szubverciónak kényelmes műfaji

kontextust nyújtó európai meséket kezd el adaptálni („disney-fikálni”), megfosztva őket szubverzitásuktól.¹ A mesék így egy olyan ideologizált, utopisztikus világot kreálnak, ami szigorú, konformizáló gondolatvilágával kirekeszt minden szubverzióként értelmezett (szubjektum) kategóriát. Az idillisztikus, társadalmi hatásoktól érintetlen természet (makrokozmosz) képe tarthatatlanná válik egy olyan kortárs kontextusban, ahol a környezeti problémák gyökerét egyértelműen a társadalmi és a fogyasztói gyakorlatban fedezik fel. Ugyanígy megkerülhetetlen a test (mikrokozmosz) reprezentációjának újragondolása is: disszertációmban a megváltozott testi dimenziókat, illetve a fogyatékosnak értelmezett testek reprezentációját, valamint az ilyen testtel megrajzolt karakterek szubjektumalkotási folyamatait figyelem meg.

A két témakört külön-külön mutatom be mivel tudományos előzményeik és alapjaik eltérőek. A természet szubverzív reprezentációinak értelmezésénél a (1) környezetfilozófia meghatározó téziseire, (2) a

¹ Jack Zipes. *Fairy Tales and the Art of Subversion. Second Edition*, New York, Routledge, 2006., 193-212.

fogyasztói társadalom környezetre gyakorolt hatásaira, valamint (3) a környezeti problémák médiában nyert széles publicitására hivatkozom. A testi fogyatékos, mint a Disney-féle tökéletes test koncepció szubverzióját két csoportban vizsgálom: (1) azok a filmek, amelyek a megváltozott testi dimenziókat az egyén morális botlásaiból eredeztetik, újratermelik a tökéletes test paradigmáját; (2) viszont azok az animációk, melyek a fogyatékos testet elválasztják az egyén morális viselkedésétől, felismerik a fogyatékoság társadalmilag konstruált mibenlétét, és a társadalmi gondolkodásmód megváltoztatása mellett érvelnek. Mindkét csoport értelmezésénél az interdiszciplináris fogyatékoság tudomány (disability studies) kortárs elméleteit és eredményeit alkalmazom.

A két különböző témakört ugyanakkor összeköti egy hangsúlyos paradigmaváltás: a természeti és/vagy transzcendentális varázslattal, mint a narratívában változást indukáló eszközzel szemben megjelenik az ember készítette „varázslat:” a technológia. A természet és a technológia feszültségéből jönnek létre olyan újszerű, szubverzív kategóriák, mint például a fejlett

technológiával – áttételesen – elpusztított bolygó, vagy a protézisekkel és egyéb elektromos segédeszközökkel kiegészített, „megnyújtott” emberi test.

A két nagy problémakör vizsgálatának platformja Bollobás Enikő performativitás elmélete.² Meghatározása szerint a bináris ellentétpárok értelmüket veszítik a posztstrukturalizmus és a posztmodernizmus korában, ahogy megszűnik a jelölt és a jelölő közti kapcsolat is. A jelentés, csakúgy mint egy adott kategória esszenciája, nincs lehorgonyozva egy adott entitásban: a jelentés a diskurzus által, a diskurzusban jön létre. Hasonlóan, a bináris párok is diszkurzív kategóriák. Ezek a kategóriák tehát nem „adottak,” hanem performálhatók: előadhatók vagy megteremthetők. Ebben az értelemben Bollobás a performativitás két aspektusát határozza meg: (1) a meghatározó ideológiával szinkronban lévő, már létező kategóriákat újrajátszó, normatív *performance*-t; illetve (2) a meghatározó ideológiával szembemenő, transzgresszív, új ontológiát teremtő, szubverzív *performative*-ot. Disszertációmban Bollobás ezen

² Bollobás Enikő. *They Aren't Until I Call Them*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010.

elméletével derítem fel a normatív és a szubverzív entitásokat és kategóriákat.

Az értekezésben elért eredményeimet a következő pontokban foglalom össze:

- Mindkét témakörben a szubverzív elemek kezelése azonos: megjelenésük szórványos, mélységükben ritkán kidolgozottak, és mind beágyazódik a normatív struktúrájú narratívába. Ebből adódóan például a haldokló Föld szubverzív diskripciója is súlyát veszti egy olyan struktúrában, ahol a történet vonalvezetése nem kerülheti meg a happy end-et. A szubverzív elemek megjelenését nem lehet elvitatni, de szerepük az animációk teljes kontextusában még súlytalan.
- A vizsgált húsz év animációiban megfigyelhető a szemiotikus csatorna színteződése, ami egyrészt a szélesebb célközönség megszólítására szolgáló (profit-orientált) eszköz, másfelől pedig az a referenciális „játszótér,” ahol filmi, irodalmi és popkulturális intertextualitások és szubverzív képi vagy textuális megjelenések közvetítődnek.
- A Disney animációk műfaji egyoldalúságát (a mese musicalben való tolmácsolását) felváltja a műfaji

pluralizmus. A technológia egyre nagyobb térnyerésével megjelenik a tudományos-fantasztikus műfaj; a szubverzió és a kitörni vágyás motívuma a „road movie” műfajú animációkban kap nagyobb hangsúlyt; míg a narratívák egyre inkább lüktető, gyors ritmusa a kalandfilmek műfaját idézi. Az animációkon belül több műfaj keveredését is láthatjuk, de meghatározóan mindegyik megmarad a normatív vígjáték műfajánál.

- A természet és a technológia közti feszültség 2010 környékére az utóbbi megerősödését mutatja. Mivel a technológia emberi találmány, és eszköz mellyel az emberiség a saját hasznára és céljaira tudja (ki)használni és átalakítani a természetet, a legtöbb animáció a technológia etikus felhasználása mellett, illetve a mindent átható technológiai fejlődés ellen szól. Jellemzően ezek az animációk „beköltöznek a városba:” a történetek színhelye már nem az egzotikus vadon lesz, hanem egy kortárs, urbánus közeg, azaz egy (amerikai) nagyváros, vagy annak külvárosi negyedei.

- A városi környezettel együtt megjelenik a fogyasztói társadalom kritikus ábrázolása is. Részben mert a fogyasztói gyakorlatok többségében természetkárosítók, részben pedig mert megjelennek az árucikkek mint szubjektumkategóriák (játékok, autót, stb.), több animáció is erősen anti-konzumerista. Az árucikkek eldobhatóságának gyakorlata ellen hangot emelő rajzfilmek az árucikk-karakterek kidolgozott individuumán keresztül érvelnek a fogyasztói szokások ellen. Paradox módon, pontosan a tárgy-szubjektum (nemlétező) személyiségével érik el azt, hogy az animációkkal együtt árult tömeggyártott tárgyakat (a szereplőkről mintázott figurákat, babákat, stb.) megvásárolja a nézőközönség, ezzel felpörgetve azt a fogyasztói gyakorlatrendszert, amit pontosan ezek az animációk kritizálnak.
- A technológia pozitív hatásaként értelmeződik a fogyatékosként értelmezett emberi test kiegészítése. A biológiai test és a test képességeit helyettesítő vagy kiegészítő technológiai vívmányok az emberi testen vizualizálják a természet és a technológia feszültségét. Új kategóriaként megjelenik a technológiától

elszakadni nem képes, anélkül funkcióképtelen természetes emberi test, ami már nem biológiai, de még nem teljesen technológiai ontológiájú. Ebben az értelemben az „emberi varázslat” etikátlan használata nem csak a környezetet pusztítja el, hanem átírja az emberi test dimenzióit is: a test technológiától való függősége disztópikus fogyatékként jelenik meg.

A disszertációhoz kapcsolódó publikációk

“Disney Goes Performative: A Poststructuralist Reading of Subjectivity in Contemporary Disney Animations.” *BAS Conference*, Temesvár, Románia, 2011 (bírálásra benyújtva)

“Blinded by the Desk Lamp: Object Values and Consumerism in Pixar Animations.” *American Studies and Visuality – on the Horizon of Information Society*. (megjelenés alatt)

“The Hunchback and the Lucky Fin – The Issue of Disability in Walt Disney Animations.” In *HUSSE10-LitCult. Proceedings of the HUSSE10 Conference. Literature and Culture Volume*. Kinga Földváry, Zsolt

Almási and Veronika Schandl, (eds.):

<http://mek.oszk.hu/10100/10171/>

“Disney’s Brave New Americas: Historical Re-Interpretations in Disney’s *The Emperors New Groove* and DreamWorks’ *The Road to El Dorado*” (Disney új Amerikái: Történelmi újraértelmezések a Disney *Eszeveszett Birodalom* és a DreamWorks *Irány El Dorado* c. filmjeiben). In *Americana* Vol. VI., Number 1 (Spring 2010). Cristian Réka és Dragon Zoltán (eds.):

<http://americanajournal.hu/vol6no1/borthaiser>

“Can you sing with all the voices of the mountains? – *Environmental ethics in American Animations.*” In *Philobiblion* Vol. XIV. 2009. Cluj University Press, 72-84.

“A Whole New World(?) – Rereading Disney Animations of the Early 1990s” (Szép új világ(?) – Az 1990-es évek Disney rajzfilmek újraértelmezése). In *Americana* Vol. IV., Number 1. Cristian Réka és Dragon Zoltán (eds.):

<http://americanajournal.hu/vol4no1/borthaiser>

A disszertációval kapcsolatos konferencia előadások

2011. május 19-21: „*Wait! That doesn't look like Earth!*”: *Environmental Turn in American Animations.*”
21st Conference on British and American Studies,
Temesvár, Románia.

2011. május 6-7: „*Buy N Large*”: *Reflections on Consumerist Society in Mainstream American Animations.*” Amerikanisztika és vizualitás
metszéspontjai az információs társadalom horizontján
(American Studies and Visuality – on the Horizon of
Information Society), SZTE, Szeged

2011. április 24: „*Urbanized American (Disney) Animations in the Perspective of Environmental Philosophy.*” PhD Kutatói szeminárium (2010-2011-2),
SZTE-BTK, Szeged

2011. január 27-29: „*Lucky Fins and Happy Feet – The Issue of Disability in Contemporary American Animations.*” HUSSE 10, Piliscsaba

2010. február 4-6: „*Animations Urbanized– Spheres and Forms of Popular Culture in Disney, DreamWorks and Warner Bros Animations.*” 9th Brno International
Conference of English, American and Canadian
Studies.Brno, Csehország.

2009. október 2-4: „A testek szemiotikai preparációja – Günther von Hagens és kortársainak munkássága.”7. Semiotica Agriensis, Eger.

2008. október 17-18. “*Disney-sembling the American Myth. Paradigm Shift in the 1990s’ Disney Animations*” Amerikanisták Magyarországi Társasága (Hungarian Association for American Studies, HAAS), Szeged

2008. szeptember 25-26. “*A környezeti felelősség nevelése és tudatosítása az animációk tükrében*” Fejlődés és környezeti felelősség – környezetetikai konferencia, Szeged